

ΚΥΠΡΙΑΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ζεΐδωρος Ύετος

*Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Δημήτριο Δ. Τριανταφυλλόπουλο
ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι του*

ΤΟΜΟΣ ΟΗ΄-ΟΘ΄

2016-2017

Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου,

**Ανθρωπνύμια σε επιγραφές πρωτοχριστιανικής
και παλαιοχριστιανικής περιόδου από τη Μακεδονία**

- ΑΝΑΤΥΠΟ -

ΛΕΥΚΩΣΙΑ ΚΥΠΡΟΣ

2019

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΗ' - ΟΘ' 1 (2016-2017)

Ζεΐδωρος Ύετὸς

Τιμητικὸς Τόμος στὸν Καθηγητὴ Δημήτριο Δ. Τριανταφυλλόπουλο
ἐπὶ τῇ ἐβδομηκονταπενταετηρίδι του

Tabula Gratulatoria.....	15
Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Προλογικὸν Σημείωμα.....	19
Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Βιογραφικὸ Σημείωμα Δημήτριου Δ. Τριανταφυλλόπουλου	23
Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Ἐργογραφία Δημήτριου Δ. Τριανταφυλλόπουλου.....	29

Α' ΜΕΡΟΣ • ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μητροπολίτης Γέρων Χαλκηδόνης Ἀθανάσιος, Περὶ τὴν «ἐφιαλτικὴν» ἀρχιτεκτονικὴν.....	85
2. Jenny Albani, <i>The Tree of Life and the Mosaic Frieze at the Stoclet Palace. Tracing Gustav Klimt's Byzantine Connection</i>	91
3. Constantine M. Vapheides, <i>The "Melisende" psalter reconsidered</i>	111
4. Γεώργιος Βελένης, Γλωσσικὲς παρατηρήσεις σὲ βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς ἐπιγραφές.....	139
5. Ἰωάννης Βιταλιώτης, Ἀρχὴ παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις: Γύρω ἀπὸ ὀρισμένα ζητήματα ὁρολογίας στὴ μελέτῃ τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς.....	161
6. Νικόλαος Γκιολές, Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστῆ στὸν Καλοπαναγιώτη.....	183
7. Νικόλαος Γραϊκός, Ἡ ἐκλεκτικιστικὴ φυσιογνωμία τῆς νεοελληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς καὶ τὰ αἰτούμενα τῆς σημερινῆς ἔρευνας.....	207

8.	Αικατερίνη Π. Δελλαπόρτα, <i>Παράσταση δέησης πρὸς τὴν Παναγία ἀπὸ τὸ Γαητάνι Ζακύνθου</i>	233
9.	Λάζαρος Δεριζιώτης, Σπύρος Κουγιουμτζόγλου, <i>Τὸ ἑλληνιστικὸ καὶ ρωμαϊκὸ παρελθὸν μίας παλαιοχριστιανικῆς περιόδου στὴν περιοχὴ τῆς Περραιβικῆς Τριπολίτιδος τῆς Θεσσαλίας</i>	251
10.	Ἰωάννης Α. Ἡλιάδης, <i>Ἀπεικονίσεις μουσικῶν ὀργάνων στὴν ἐκκλησιαστικὴ εἰκονογραφία κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ: Τὸ παράδειγμα τοῦ Καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Λευκωσίας</i>	269
11.	Ἀρχιμανδρίτου Φωτίου Ἰωακείμ, <i>Ἀνέκδοτος ἁσματικὸς κανόνας πρὸς τὸν ὅσιο Ἰωάννη τὸν Λαμπαδιστὴ</i>	281
12.	Ἀρχιμ. Γρηγόριος Ἰωαννίδης, <i>Διατάξεις προχειρίσεων ψάλτη καὶ ἀναγνώστη στὰ κυπριακὰ Εὐχολόγια</i>	299
13.	Ἀρχιμ. Βενέδικτος Ἰωάννου, <i>Ἡ ἀλληλεξάρτηση Τυπικῆς Διαθήκης καὶ Ἐγκλείστρας τοῦ ἁγίου Νεοφύτου στὴν Πάφο</i>	331
14.	Δημήτριος Α. Ἰωσηφίδης, <i>Ἀνέκδοτη κυπροσυλλαβικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ πηλίνου εἰδωλίου ταύρου</i>	347
15.	Ἰωάννης Θεοχαρίδης, <i>Οἱ κάτοικοι τῆς Κακοπετριάς σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1831</i>	355
16.	Δημήτριος Ἐμμ. Καλομοιράκης, <i>Ἡ Τετραπλὴ «καινὴ» ἀνάγνωση τῆς ἱστορήσεως τοῦ Πρωτάτου</i>	365
17.	Flora Karagianni, <i>The influence of Constantinople in the ecclesiastical architecture of the coastal line of the Black Sea (13th-15th c.)</i>	407

ΤΟΜΟΣ ΟΗ΄-ΟΘ΄ 2 (2016-2017)

18.	Ἀνέστης Κεσελόπουλος, <i>Ἡ ἔννοια τῆς κενώσεως στὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴ καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας</i>	431
19.	Μαρίνα Κυριακίδου, <i>Τὸ εἰκονοστάσιο τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ χωριὸ Ἄλωνα</i>	441
20.	Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης, <i>Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων σὲ δημῶδες κείμενο ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος</i>	459
21.	Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς, <i>Βησσαρίων Πλήθωνι. Ἀλήθεια καὶ ἀληθοφάνεια σὲ μιὰ πεποιημένη ἐπιστολὴ</i>	477

22. Theodoros Mavrogiannis, <i>The «House - Annex of Eustolios» at Kourion in Cyprus: 435 A.D.</i>	509
23. Χαραλαμπία Α. Όλυμπίου, <i>Η σύνθεση τής Δευτέρας Παρουσίας στους βυζαντινούς ναούς τής Κύπρου</i>	531
24. Νίκος Όρφανίδης, <i>Σχόλια στην παπαδιαμαντική λογοτεχνία τών Χριστουγέννων</i>	551
25. Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, <i>Άνθρωπωνύμια σέ έπιγραφές πρωτοχριστιανικής και παλαιοχριστιανικής περιόδου από τή Μακεδονία</i>	565
26. Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, <i>Άμφιπρόσωπη εικόνα από τò Νησί τής λίμνης τών Ίωαννίνων. Συμβολή στη ζωγραφική τής βυζαντινής Ήπειρου</i>	581
27. Πέτρος Παπαπολυβίου, <i>Δύο άθρησάυριστα κείμενα για τήν Άμμόχωστο και τή Σαλαμίνα σέ περιοδικά τής Σμύρνης και τής Έρμούπολης (1844-1846)</i>	599
28. Δημήτρης Παυλόπουλος, <i>Χάραξε ó Κόντογλου;</i>	615
29. <i>μαστρ' Αργύρης Πετρονώτης, Μαστρό-, μάστορο-, μαΐστορο-, μαΐστωρ < λατινικό magister</i>	627
30. Έλένη Προκοπίου, <i>Οί ιστορικές και άρχαιολογικές πηγές για τήν Ίερά Μονή τού Συμβούλου και τή γύρω περιοχή</i>	641
31. Γιάννης Ρηγόπουλος, <i>Ίωάννου Κορνάρου: Άγιος Χαραλάμης με σκηνές τού βίου του, 1773.</i>	657
32. Ίωσήφ Ροηλίδης, <i>Ό Όρθόδοξος μοναχισμός στòn άπώτερο Βορρά. Μία άρχιτεκτονική άποτίμηση</i>	681
33. Helen Saradi, <i>Christodorus of Koptus, The Statuary of the Baths of Zeuxippus: Virgilian Heroes in a Constantinopolitan Context</i>	703
34. Άγγελική Στρατή, <i>Ό ναός τών Αγίων Τριών στην Καστοριά. Σχόλια και παρατηρήσεις στòn ζωγραφικό του διάκοσμο (τοιχογραφίες και εικόνες)</i>	719
35. Νικόλαος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Έπιστολικά σχόλια τού Κ. Γ. Πιτσάκη στòn Παπαδιαμάντη</i>	743
36. Εύθύμιος Ν. Τσιγαρίδας, <i>Εικόνα τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου στην Καστοριά</i>	753
37. Ίωάννης Τσιουρής, <i>Μία άγνωστη τοιχογραφμένη σύνθεση Βαπτίσεως τού Χριστού με σκηνές τού βίου τού άγίου Ίωάννη τού Προδρόμου στην Κέρκυρα</i>	765
38. Κώστας Τσουρής, <i>Ύδρευση άστικων έγκαταστάσεων στη βυζαντινή περιφέρεια (9ος-15ος αί.)</i>	785
39. Χάρης Φεραΐος, <i>Άρχιτεκτονική και τραγικό! – Μία έκδοχή</i>	805

ΤΟΜΟΣ ΟΗ΄-ΟΘ΄ 3 (2016-2017)

40. Ανδρέας Φούλιας, <i>Νέα στοιχεία για τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Κυρᾶς στὰ Λειβάδια Ἀμμοχώστου</i>	831
41. Εὐγενία Χαλκιᾶ, <i>Παλαιοχριστιανικὴ Νικόπολη. Οἱ πρῶτες ἀνασκαφές καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς</i>	843
42. Κυριάκος Χαραλαμπίδης, <i>Στὰ στέφανα τῆς κόρης του (Ἱεροφάνεια)</i>	861
43. Χριστόδουλος Ἀ. Χατζηχριστοδούλου, <i>Ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς Παναγίας Θεοσκεπαστῆς στὴν Κάτω Πάφο</i>	875
44. Ἀνθὴ Γ. Χοτζάκογλου, <i>Ὁ Καραγκιόζης ὡς “νόστιμον ἡμῶν”: Τὸ Θέατρο Σκιῶν τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν</i>	883
45. Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, <i>Παρατηρήσεις στὴν εἰκονογραφία δύο ναῶν τοῦ 17ου αἰῶνος: ὁ Προφήτης Ἠλίας καὶ ὁ Ἅγιος Παντελεήμων Στεμνίτσης καὶ ἡ ταυτότητα τοῦ ζωγράφου τους</i>	939
46. Ἰωάννης Π. Χουλιάρᾶς, <i>Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὸν Δρυμὸ Βόνιτσας. Οἱ μαρτυρίες τῶν χορηγικῶν ἐπιγραφῶν</i>	983
47. Εὐάγγελος Χρυσός, <i>Τὸ Βυζάντιο: Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως</i>	1005
48. Κρίτων Χρυσοχοΐδης, <i>Ὁ γραφέας Δημήτριος ἐν χώρᾳ Ναυπάκτου ταυτίζομενος μετὰ τὸν Διονύσιο, Προηγούμενο Ἰβήρων (β΄ ἡμῶν 15ου – ca 1539)</i>	1023
49. Νάσω Χρυσοχοῦ, <i>Ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τῶν δίκλιτων καὶ τῶν διπλῶν ὀρθόδοξων ναῶν τῆς Κύπρου</i>	1037

Β΄ ΜΕΡΟΣ • ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

1. Ἄννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, <i>Δύο προσωπικότητες τῆς κυπριακῆς ἀρχαιολογίας: Ἰνᾶ (1929-2018) καὶ Κυριάκος Νικολάου (1918-1981)</i>	1069
--	------

Γ΄ ΜΕΡΟΣ • ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ – ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

1. Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου: <i>Κωνσταντίνου Κλεάνθους, Τὸ Καϊμακλί χθές καὶ σήμερα, Λευκωσία 2011-2015</i>	1101
--	------

2. Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου: *Προσκυνητάριο τῶν Ἱερῶν Ναῶν Καϊμακλίου* (ἐπιμ. Καλλιόπη Πρωτοπαπᾶ), Λευκωσία 2015 1111
3. Ἡ Ζωὴ μετὰ θάνατον. Κατάλογος Ἑκθέσης (Πάφος 4-31/7/2017), (ἐπιμ. Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Ἰωάννης Ἀνδ. Ἡλιάδης), Λευκωσία 2017/
The Life after Death. Exhibition's Catalogue (Pafos July 4-31, 2017), (ed. Ch. G. Chotzakoglou, Io. A. Eliades), Lefkosa 2017 1123

Δ΄ ΜΕΡΟΣ • ΤΟ ΕΚΘΕΜΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

2016

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ: Ἐλευθέριος Ἀντωνίου.....	1129
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ: Μαρία Κτωρῇ.....	1130
ΜΑΡΤΙΟΣ: Μιχάλης Ἀντωνίου	1132
ΑΠΡΙΛΙΟΣ: Ἄντρη Θεοφάνους	1133
ΜΑΪΟΣ: Ἄντρη Θεοφάνους	1134
ΙΟΥΝΙΟΣ-ΙΟΥΛΙΟΣ: Ἄντρη Θεοφάνους	1135
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ : Ἄντρη Θεοφάνους.....	1136
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ: Ἐλένη Χρίστου.....	1138
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ: Ἐλένη Χρίστου.....	1140

2017

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ: Ἐλένη Χρίστου.....	1143
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ: Παναγιώτα Κωνσταντίνου.....	1144
ΜΑΡΤΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους.....	1145
ΑΠΡΙΛΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους.....	1147
ΜΑΪΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους.....	1148
ΙΟΥΝΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους	1149
ΙΟΥΛΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους, Ἐλένη Χρίστου	1150
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ : Κωνσταντῖνος Θεοφάνους.....	1151
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους	1152
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ: Κωνσταντῖνος Θεοφάνους	1153

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ: Κωνσταντίνος Θεοφάνους, Έλενη Χρίστου	1154
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ: Κωνσταντίνος Θεοφάνους.....	1155

Ε΄ ΜΕΡΟΣ • ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ-ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΑ-ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΙ

2016

Χρονικά τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Μουσείου ὑπὸ Χαραλάμπους Γ. Χοτζάκογλου	1161
Ἀπολογισμοὶ καὶ Λογοδοσίες Γεν. Συνελεύσεως	1198
Χαιρετισμοὶ σὲ ἐκδηλώσεις	1218
Νεκρολογίες-Ἐπικήδριοι Λόγοι	1256

ΤΟΜΟΣ ΟΗ΄-ΟΘ΄ 4 (2016-2017)

2017

Χρονικά τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Μουσείου ὑπὸ Χαραλάμπους Γ. Χοτζάκογλου	1279
Ἀπολογισμοὶ καὶ Λογοδοσίες Γεν. Συνελεύσεως	1324
Χαιρετισμοὶ σὲ ἐκδηλώσεις.....	1341
Ὅροι Δημοσιεύσεως εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν	1373
Πίναξ Βραχυγραφιῶν	1379
Τιμοκατάλογος ἐκδόσεων Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν.....	1383
Συνεργάτες τοῦ τόμου	1387

ΣΤ΄ ΜΕΡΟΣ • ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Πίνακες 1-175	1393
Ἐκδηλώσεις Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν 2016	1571
Ἐκδηλώσεις Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν 2017	1603

TABULA GRATULATORIA

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ Β΄

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΕΜΕΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΑΜΑΣΟΥ ΚΑΙ ΟΡΕΙΝΗΣ ΗΣΑΪΑΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΟΡΦΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΥΚΚΟΥ ΚΑΙ ΘΗΛΛΥΡΙΑΣ, ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΣΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ ΠΑΥΛΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΒΟΣΤΡΩΝ ΤΙΜΟΘΕΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΙΤΙΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΕΣΑΟΡΙΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΛΗΔΡΩΝ ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΜΑΘΟΥΝΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΑΓΑΘΩΝΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΗΛΙΑΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΔΕΝΔΡΙΝΟΣ

ΦΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΛΕΝΑ ΕΛΙΩΤΗ

π. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΖΟΥΜΟΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

ΔΩΡΗΣ ΚΑΚΟΥΡΗΣ

ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ

ΕΛΕΩΝΟΡΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ

ΣΩΤΗΡΟΥΛΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

π. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΜΑΛΑΜΟΥΣΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΤΣΑ ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΕΚΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΝΙΚΟΣ ΜΠΙΟΝΟΒΑΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ

ΑΓΓΕΛ ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΟΝΝΑΡΗ

ΝΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΛΙΤΣΑ ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΟΛΕΜΗΣ
ΑΝΤΩΝΙΑ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ
ΧΡΥΣΑ ΡΑΝΟΥΤΣΑΚΗ
ΑΝΤΗΣ ΡΟΔΙΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΑ ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ
Πρωτοπρεσβύτερος ΘΩΜΑΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ
ΙΟΥΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ-SANGMEISTER
ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ
ΕΛΕΝΗ ΧΡΙΣΤΟΥ

MICHELE BACCI
JOHANNES KODER
PETER SOUSTAL

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ζεῖδωρος Ὑετὸς

*Τιμητικὸς Τόμος στὸν Καθηγητὴ Δημήτριο Δ. Τριανταφυλλόπουλο
ἐπὶ τῇ ἐβδομηκονταπενταετηρίδι του*

*Τὸ δ' ἄχνηται, φθόνον ἀμειβόμενον τὰ καλὰ ἔργα
Πίνδαρος, Πυθιονικοί, Β', VII., 14-15.*

Τὸ ἔτος 2016 ἀποτελεῖ ἓνα ἱστορικὸ ὁρόσημο γιὰ τὴ γεραρὰ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, καθὼς συμπληρῶνει πλέον ὀγδόντα χρόνια ζωῆς, δράσης, δημιουργικῆς παρουσίας καὶ προσφορᾶς στὰ πνευματικὰ τεκταινόμενα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ξεπερνώντας τὰ στενὰ γεωγραφικὰ ὅρια τῆς Μεγαλονήσου. Ἀποτελεῖ πλέον τὸν ἀρχαιότερο ἐν ζωῇ πνευματικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ φορέα τῆς Κύπρου, ὁ ὁποῖος ἰδρύθηκε ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας ἕνεκα τῆς ἀνάδειξης τῆς ἑλληνικότητος τοῦ νησιοῦ καὶ συνεχίζει τὴν πορεία του φέρνοντας στὸ φῶς ἄγνωστες πτυχὲς κατὰ πρῶτον τῆς Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καὶ Λαογραφίας καὶ κατὰ δεύτερον τῆς ἐν γένει Κυπριολογίας. Στὸ παρὸν Διοικητικὸ Συμβούλιο ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ ἐορτάσει ἀφενὸς αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ ἐπέτειο, ἀλλὰ καὶ νὰ σηκώσει στοὺς ὤμους του τὸ φορτίο τῆς πνευματικῆς κληρονομίᾳς ὀγδόντα χρόνων βίου καὶ καρποφόρου δράσεως.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ ἐπέτειο συνέπεσε ἓνα ἀκόμη εὐχάριστο γεγονός. Ἡ συμπλήρωση 75 χρόνων τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Δ. Τριανταφυλλόπουλου καὶ ἐξέχοντος μέλους τῆς Ἑταιρείας μας. Ὁ ἐκ Χαλκίδος ὀρμώμενος Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, γόνος ἐκπαιδευτικοῦ, σπούδασε στὴν Ἀθήνα, στὴ Βιέννη καὶ στὸ Μόναχο, τόσο Φιλολογία, ὅσο καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, στὴν ὁποία καὶ προσηλῶθηκε καὶ ἀφιέρωσε ὁλόκληρο τὸ κομμάτι τῆς ζωῆς του στὴν Κύπρο. Μετὰ ἀπὸ μακρὰν θητεία στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξελέγη καὶ διετέλεσε πρῶτος Καθηγητὴς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας στὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Κατὰ τὴν καρποφόρο του θητεία στὸ Πανεπιστήμιο Κύπρου ἐνεδύθη διάφορα ἀξιώματα (μέλος τῆς Συγκλήτου, μέλος τοῦ Συμ-

βουλίου τῆς Σχολῆς, Ἀντιπρόεδρος τοῦ Τμήματος καὶ Κοσμήτωρ), συνδιοργάνωσε τὸ πρῶτο διατμηματικὸ, μεταπτυχιακὸ σεμινάριο γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ ἐπέβλεψε μεταπτυχιακοὺς καὶ διδακτορικοὺς φοιτητὲς στὴν Κύπρο ἕως τὴν ἀφυπηρέτησή του τὸ 2008, καθὼς ἐπίσης καὶ ὑποψήφιους διδάκτορες σὲ πανεπιστήμια ἐκτὸς Κύπρου. Ἡ συμβολή του ὡς θεμελιωτὴ τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν στὸν ἀκαδημαϊκὸ χῶρο τῆς Κύπρου καὶ στὴν ἀνάδειξη τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος τῆς Μεγαλονήσου διεθνῶς ὑπῆρξε καθοριστική. Τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς του στὴν ἐπιστήμη, ὁ ἀναγνώστης θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ τὸ προσεγγίσει σὲ ἓναν βαθμὸ ἀπὸ τὴν *Εργογραφία* του, ποὺ κάνει καθέναν ἀπὸ ἐμᾶς νὰ ἰλιγγιᾷ. Ἡ πρόφρονα ὁμως διάθεσή του νὰ μοιράζεται μὲ ὅλους τὶς ἐνδελεχεῖς γνώσεις του, ἡ πληθωρική, ἐγκάρδια καὶ ἀφειδώλευτη, πολυειδὴς προσφορά του πανταχοῦ, τὸ ἀπαράμιλλο ἦθος, ὁ διαχωρισμὸς του ἀπὸ τοὺς τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες καὶ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρος του δὲν μπορεῖ δυστυχῶς νὰ ἀποτυπωθεῖ πλήρως, ἀλλὰ θὰ ἀποτελέσει τὴν παρακαταθήκη, ποὺ ἀφήνει πίσω του σὲ ὅσες καὶ ὅσους ἔχουν τὴν τύχη νὰ τὸν γνωρίσουν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ κρίναμε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ τιμητικοῦ τόμου «Ζεῖδωρος ὑετὸς» σκιαγραφεῖ μὲ ἐνάργεια τὸν Δημήτριο Τριανταφυλλόπουλο, καθὼς ὁ τιμώμενος μετατρέπεται σὲ ἓναν πνευματικὸ ὑετὸ καὶ μὲ τὰ νάματα τῆς σοφίας του μετουσιώνει τὴν ἄρουρα σὲ βλαστάνουσα.

Ἀποτελεῖ ἐπομένως ἰδιαίτερη χαρά, τόσο γιὰ τὸ παρὸν Διοικητικὸ Συμβούλιο, ὅσο καὶ γιὰ μένα ὡς Πρόεδρου του, νὰ ἔχουμε τὴν τιμὴ νὰ ἐπιμεληθοῦμε τὸν παρόντα ἀφιερωματικὸ τόμο, τὸν ὁποῖον ἀποφασίσαμε ὁμοφώνως νὰ ἐκδώσουμε διπλοῦν, ὡς ἐλάχιστη ἐκφραση ἐκτίμησης καὶ ἀναγνώρισης τῆς προσφορᾶς του στὴν Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα στὸν τόπο καὶ στὸ Γένος. Τὸν τηλαυγὴ παρόντα στέφανο ἀναγνώρισης στὸν τιμώμενο «ἔπλεξαν» 50 ἄρθρα ὁμοτέχων, συναδέλφων, μαθητῶν καὶ προσωπικῶν του φίλων, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων προσφίλων του προσώπων ἀπὸ τὴ διεθνή ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα, ποὺ ἀναφέρονται στὴν *Tabula Gratulatoria*.

Στὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ τόμου περιλαμβάνονται ὡς συνήθως, τὰ Πιεραγμένα τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν κατὰ τὰ ἔτη 2016-2017. Μία ἀπλὴ φυλλομέτρηση τῶν κειμένων καὶ τοῦ συνοδευτικοῦ φωτογραφικοῦ ὕλικου καταδεικνύει περίτρανα, πὼς ἡ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν δὲν ἀποτελεῖ ἓναν φορέα μὲ τοπικὸ ἐπίκεντρο καὶ μονοδιάστατη δράση, ἀλλὰ ἓναν δυναμικὸ, ἐπιστημονικὸ φορέα μὲ πολυειδεῖς ἐπιστημονικὲς καὶ ἐρευνητικὲς συνεργασίες μὲ πλειάδα φορέων

στήν Κύπρο, ἀλλὰ καὶ δραστηριότητα, ποὺ ἐξακτινώνεται ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς Εὐρώπης ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη μετατρέποντάς την σὲ ἕναν πολιτισμικὸ πρεσβευτὴ τῆς Κύπρου. Ἡ δράση της χαρακτηρίζεται ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ προγράμματα, ἐπιμόρφωση φοιτητῶν, ἐρευνητῶν καὶ πανεπιστημιακῶν, διαλέξεις, συμπόσια, συνέδρια καὶ διεθνεῖς ἐκθέσεις, ἐκδόσεις, ὀπτικοακουστικὲς παραγωγές, ἐπιμορφωτικὰ σεμινάρια καὶ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα, ἐμπλουτισμὸ συλλογῶν κειμηλίων, μουσειακὲς δράσεις, καταγραφὲς συλλογῶν καὶ συντήρηση ἐκθεμάτων μεταξὺ ἄλλων. Ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ, ἂν δὲν εἴχαμε τὴ στήριξη καὶ συμπαράσταση δεκάδων φορέων καὶ ἐθελοντῶν, οἱ ὅποιοι μὲ αὐτὸν τὸ τρόπο καταθέτουν τὴν προσφορά τους στὸ πολιτισμικὸ γίγνεσθαι τοῦ τόπου μας, συναισθανόμενοι τὴ βαριὰ εὐθύνη ποὺ συνεπάγεται ἡ πνευματικὴ κληρονομιά τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τοὺς εὐχαριστῶ ὅλες καὶ ὅλους βαθύτατα, ιδίως γιὰ τὴ στήριξη σὲ δύσκολες στιγμές, «ταῖς μὲν ὀπίσω ἐπιλανθάνομενοι, ταῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενοι κατὰ σκοπόν». Τὸ 2016 ὅμως σημαδεύθηκε καὶ ἀπὸ μία μεγάλη ἀπώλεια στὸν τομέα τῶν Γραμμάτων, τὴν ἐκδημία τοῦ Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, εἰς μνήμην τοῦ ὁποίου δημοσιεύονται οἱ νεκρολογίες στὸ τέλος τοῦ τόμου. Εἴμασταν τυχεροί, ὅσοι τὸν γνωρίσαμε καὶ τὸ ἔργο του θὰ ἀρδεύει τὶς πνευματικὲς ἀνησυχίες τῶν νεωτέρων γενεῶν. Μὲ αὐτὲς τὶς σκέψεις παραδίδουμε στὸν ἀναγνώστη τὸν παρόντα διπλοῦν τόμο καὶ εὐχόμεσθε νὰ ἐορτάσουμε τὰ ἐνενηντάχρονα τῆς Ἑταιρείας σὲ μία ἐλεύθερη πατρίδα.

Λευκωσία

Ἑορτὴ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ

Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου

Πρόεδρος Δ.Σ.

Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

**Ανθρωπώνυμια σε επιγραφές πρωτοχριστιανικής
και παλαιοχριστιανικής περιόδου από τη Μακεδονία***

(Πίνακας 71)

Χριστιανὰ τὰ ὀνόματα,
τιμιώτατα, καλὴν ἀπολογίαν τιμάν τε ἐπιφέροντα
Δημητρίῳ τῷ εὐλαβεστάτῳ Ἀναγνώστῃ
τῆς ἀγιωτ(άτης) Ἐκκλησίας,
υἱῷ Διονυσίου, τῷ ἐμῷ συγγάμῳ,
ἐν πρώτοις χεῖρας ἔχοντι καθαρὰς

Εισαγωγικά

1. Η παιγνιώδης διατύπωση της αφιερώσεως, εκ πολλών, μακεδονικών τε και άλλων, παλαιών κειμένων ερανισθείσα, συνοδεύει τη μικρή συμβολή μου στον τόμο προς τιμήν του Δ.Δ.Τ. Στη μελέτη παρουσιάζονται, αναλύονται μορφολογικώς και κατατάσσονται σημασιολογικώς ανθρωπωνύμια από δημοσιευμένες χριστιανικές επιγραφές της Μακεδονίας που χρονολογούνται στην περίοδο έως τον Στ' αι. μ.Χ.: συμπεριελήφθησαν για μεθοδολογικούς λόγους ανθρωπωνύμια εισημμένα από τη χριστιανική γραμματεία που αναφέρονται στην ίδια περιοχή και εποχή.

1.1. Τα γεωγραφικά όρια της περιοχής από την οποία αντλούνται τα κείμενα της μελέτης είναι τα όρια της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας¹. Στις αρχές του

.....
* Στις μελέτες στην ελληνική διατηρώ το πολυτονικό ή μονοτονικό σύστημα, όπως είναι γραμμένες οι δημοσιεύσεις στις οποίες παραπέμπω.

1. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (BCH Suppl. 16), Athènes-Paris 1988, 81-89.

Δ' αι. μ.Χ. έγιναν νέες διοικητικές μεταρρυθμίσεις² και υπαγωγή της διοικήσεως Μακεδονίας σε βικάριο. Ο χάρτης εμφανίζει αυτήν την τελευταία οριοθέτηση. Η ίδια γεωγραφική διάκριση ακολουθείται και στον Δ' τόμο του *Lexicon of Greek Personal Names* (LGPN IV), απ' όπου αντλήθηκε το μεγαλύτερο μέρος του ανθρωπωνυμικού υλικού που αναλύεται εδώ, αφού συμπληρώθηκε με τις νεότερες (συνήθως μετά το 2003) δημοσιεύσεις. Έτσι, όταν δεν αναφέρεται η παραπομπή στο κείμενο απ' όπου προέρχεται το ανθρωπωνύμιο, εννοείται ότι το τελευταίο περιλαμβάνεται στο LGPN IV.

1.2. Όπου δεν υπήρχαν χριστιανικά σύμβολα ή χαρακτηριστικές τυπικές εκφράσεις, η διάκριση των μνημείων και των αντιστοιχών ονομάτων σε χριστιανικά και μη έγινε, σε ό,τι αφορά τις επιγραφές, βάσει των πρώτων δημοσιεύσεων. Προσέθεσα ορισμένα ονόματα, τα οποία λόγω διαφόρων στοιχείων (κατά περίπτωση τίτλων, λεξιλογίου, στερεοτύπων εκφράσεων ή συνδυασμού των ανωτέρω ή άλλων στοιχείων) πιθανολογώ ότι δεν ανήκαν σε εθνικούς ή Ιουδαίους. Για λόγους που έχουν σχέση με τις ιστορικές συνθήκες διάδοσης του Χριστιανισμού ως τις αρχές του Δ' αι. μ.Χ., ιδιαίτερα κατά τις περιόδους των διωγμών, η διάκριση χριστιανικών και μη ενεπιγράφων μνημείων δεν είναι πάντοτε προφανής. Με την ίδια περίσκεψη θα πρέπει να χαρακτηρίζονται ως χριστιανικά τα ονόματα σε επιγραφές της παλαιοχριστιανικής περιόδου που προέρχονται από μνημεία χωρίς χριστιανικά σύμβολα ή χαρακτηριστικές στερεότυπες εκφράσεις με βάση εσωτερικά κριτήρια³.

1.3. Όπως επισημαίνεται σε συστηματικές δημοσιεύσεις πρωτοχριστιανικής περιόδου ταφικών συνόλων της Μακεδονίας, οι παλαιότεροι χριστιανικοί τάφοι

.....
2. Papazoglou, *Les villes* (υποσ. 1) 90-98.

3. Θεωρώ ότι σε αυτήν την κατηγορία εμπίπτει το επιτύμβιο του Εὐδόρου, μουλίνως (=ημιονηγού) πιθανώς του βικαρίου της διοικήσεως Μακεδονίας, όπως προτείνει ο Π. Μ. Νίγδελης, «Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἑδεσσας», *Τεκμήρια* 7 (2002) 85-106, 88· κατά συνέπεια, η επιγραφή θα πρέπει να χρονολογηθεί κατά την περίοδο του Δ' – μέσα του Στ' αι. μ.Χ. (?IV-V AD, *Lexicon of Greek Personal Names* IV., λήμμα: Εὐπορος 15) και το όνομα του νεκρού να συμπεριληφθεί στον κατάλογο των παλαιοχριστιανικών ανθρωπωνυμίων.

βρίσκονται στα αστικά νεκροταφεία πόλεων ανάμεσα στους μη χριστιανικούς και ήσαν πολυτελείς ή μη ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική επιφάνεια του νεκρού ή των οικειών του. Μόνον ο προσανατολισμός τους ήταν διαφορετικός⁴. Το τρίτο τέταρτο του Δ' αι. άρχισε ο ενταφιασμός *ad sanctos*⁵. Με το διάταγμα περί ανεξιθρησκίας του 311 μ.Χ. και την κατά το μάλλον ή ήττον απρόσκοπτη εξάπλωση του Χριστιανισμού, οι νέες θρησκευτικές, ηθικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις επηρέασαν τη διακόσμηση και τη διατύπωση των επιτυμβίων και αναθηματικών κειμένων καθοριστικά⁶.

Ο Χριστιανισμός στη Μακεδονία

2. Κατά τη διήγηση στις *Πράξεις των Αποστόλων* (Ιστ', 11 κεξ, ΙΖ', 11-14) οι Απόστολοι Παύλος και Σίλας (προφανώς και ο Τιμόθεος, *Πράξ.* ΙΖ', 14) κήρυξαν πρώτα στους Φιλίππους από τις μακεδονικές πόλεις· ο λόγος τους είχε απήχηση όχι μόνο μεταξύ των Ιουδαίων (στη Θεσσαλονίκη και τη Βέροια αναφέρεται ρητώς ότι κήρυξαν στις τοπικές συναγωγές) αλλά και μεταξύ των «σεβομένων Έλλήνων» άλλως «θεοσεβών» και των *προσηλύτων*⁷. μεταξύ των πρώτων αναφέρονται άνδρες και γυναίκες με σημαντική κοινωνική θέση και οικονομική επιφάνεια (*Πράξ.* ΙΖ', 4 και 12) οι οποίοι «προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ». Οι επιτυχίες αυτές ανησύχησαν μέλη της τοπικής ιουδαϊκής κοινότητας που κατήγγειλαν στις τοπικές αρχές τον Παύλο και τον Σίλα ως ταραχοποιούς και επαναστάτες κατά της νόμιμης εξουσίας (*Πράξ.* ΙΖ', 7), με αποτέλεσμα την απηνή δίωξή τους, ιδιαίτερα στους Φιλίππους.

4. Ευτ. Μαρκή, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους* (μέσα του 3^{ου} έως μέσα του 8^{ου} αι. μ.Χ.), Αθήνα 2006, 53 για τα νεκροταφεία της Θεσσαλονίκης.

5. Μαρκή, *Νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης* (υποσ. 4) 54, υποσ. 147.

6. Β. Αλλαμανή-Σουρή, «Ο θάνατος, η διαδικασία της μνήμης και οι επιτάφιος πρακτικές στη Μακεδονία», στο: (επιμ. Δ. Β. Γραμμένου) *Στη Μακεδονία, από τον 7ο αιώνα π.Χ. ως την ύστερη Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2011, 776.

7. Για τη θέση των οποίων στον ιουδαϊσμό βλ. G. Fowden, *Empire to Commonwealth: consequences of monotheism in late antiquity*, Princeton, New Jersey 1993, 67-70.

2.1. Οι διωγμοί, αρχής γενομένης από αυτόν του Νέρωνος (64 μ.Χ.) ως τους τελευταίους των αρχών του Δ΄ αι. είχαν σοβαρές επιπτώσεις για τον χριστιανικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Οι λόγοι που υπαγόρευσαν αυτό το μέτρο για διακόσια πενήντα περίπου χρόνια, πολιτικοί πρωτίστως, αναλύονται εν εκτάσει από τον Φειδά⁸. Κατά τους αποστολικούς χρόνους, όπως σαφώς αναφέρεται στις *Πράξεις των Αποστόλων* (π.χ. ΙΣΤ΄, 20-21), οι καταγγελίες για διασάλευση της δημοσίας τάξεως ήταν αποτέλεσμα της σύνδεσης των Χριστιανών με τους Ιουδαίους, του ασαφούς νομικού πλαισίου που διέπε τα των Χριστιανών⁹, των επιπτώσεων των βαρβαρικών επιδρομών από το τέλος του Β΄ αι. μ.Χ., της δυναστικής αστάθειας, της οικονομικής κρίσης και της αναζήτησης των αιτιών της γενικευμένης παρακμής σε άλλους παράγοντες εκτός των πραγματικών. Το θέμα της αρνήσεως εκ μέρους των χριστιανών της απόδοσης λατρείας στον αυτοκράτορα είχε κυρίως συμβολική αξία για την ενότητα του κράτους και τη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξεως¹⁰. Υποψίες ή κατηγορίες για αποστασία και πρόθεση γι' ανατροπή του πολιτεύματος εκ μέρους των χριστιανών είχαν διατυπωθεί από τον Α΄ αι. όπως προαναφέρθηκε¹¹, αλλά έως την εποχή του Δεκίου στα μέσα του Γ΄ αι. η δίωξη δεν είχε σχέση με κατηγορίες για ποινική ευθύνη των χριστιανών λόγω τελέσεως αξιοποιώνων πράξεων: το ζήτημα ετίθετο ως θέμα εσωτερικής τάξεως και νομιμότητας. Σοβαρές επιπτώσεις στη Μακεδονία είχαν και οι διωγμοί επί Αντωνίνου του Ευσεβούς, Σεπτιμίου Σεβήρου και Μαξιμίνου του Θρακός και βεβαίως ο μεγάλος διωγμός επί Δεκίου (250), άλλοι επί Τριβωνιανού Γάλλου (253) και επί Βαλεριανού. Ο τελευταίος εξέδωσε το 257 διάταγμα κατά της χριστιανικής κοινότητας πλέον, βάσει του οποίου απηγορεύοντο οι συνάξεις των πιστών στα κοιμητήρια, δημεύτηκε η εκκλησιαστική περιουσία και συνελήφθησαν ιεράρχες. Με νεότε-

8. Βλ. Φειδά, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, Ἀθήναι ²1994, Α΄, 114-129.

9. Ο Τραϊανός π.χ. επανέφερε σε ισχύ τον νόμο κατά των μυστικών εταιρειών, στις οποίες περιλαμβάνονταν οι Χριστιανοί, βλ. Φειδά, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* (υποσ. 8) Α΄, 119.

10. Fowden, *Empire* (υποσ. 7) 37-39, 46-47. Για το θέμα της κατηγορίας για ασέβεια βλ. επίσης Ph. Rousseau, λήμμα: «Christianity» *The Oxford Classical Dictionary* (εκδ. S. Hornblower, A. Spawforth), Oxford-New York ³1996. P. Veyne, *Ἡ ἐλληνορωμαϊκή αυτοκρατορία*, (μτφ. Εἰρ. Μητούση) (Paris 1991), Αθήνα 2013, 559.

11. Πρβλ. Veyne, *Ἡ ἐλληνορωμαϊκή αυτοκρατορία* (υποσ. 10) 560-561.

ρο διάταγμα του 258 επιβλήθηκε ποινή θανάτου σε όσους αρνούνταν να συμμετάσχουν στην εθνική λατρεία, ιδιαίτερα στους χριστιανούς των ανωτέρων τάξεων. Το 260 με διάταγμα του Γαλλιανού επεστράφη η εκκλησιαστική περιουσία και κατοχυρώθηκε η ελευθερία της λατρείας¹². Η τελευταία τεσσαρακονταετία του Γ' αι. ήταν εποχή πολιτικών αναταραχών και οικονομικής κρίσεως αλλά παράλληλα ανοχής προς τη χριστιανική Εκκλησία. Μεταξύ 296 και 304, επί Διοκλητιανού, ίσως στο πλαίσιο ευρύτερων μεταρρυθμίσεων, εξεδόθησαν τέσσερα συνολικά διατάγματα κατά των χριστιανών που περιελάμβαναν διωγμούς με πολλά θύματα στις περιοχές τις οποίες ήλεγχε ο Γαλέριος, στη Μακεδονία μεταξύ άλλων. Με το πρώτο διάταγμα του 303 απαγορεύθηκε η άσκηση λατρείας, κατεστράφησαν ναοί και εκάησαν ιερά βιβλία. Οι χριστιανοί αξιωματούχοι στη διοίκηση και τον στρατό απεπέμφθησαν, συνελήφθησαν και υπέστησαν βασανισμούς ή θανατώθηκαν. Με το δεύτερο διάταγμα φυλακίσθηκαν οι χριστιανοί ιερωμένοι. Με το τρίτο εδίδετο η δυνατότητα αποφυλάκισεως υπό τον όρο προσφοράς θυσίας στον αυτοκράτορα¹³. Κατά τον διωγμό αυτόν μαρτύρησαν στη Θεσσαλονίκη οι Δημήτριος, Νέστωρ, οι αδελφές Ειρήνη, Αγάπη, Χιονία από τη Θεσσαλονίκη¹⁴ και οι Άγαθόπους, Άλέξανδρος, Δομνίνος, Θεόδουλος, Ματρώνα και Φλωρέντιος¹⁵. Το 311 ο Γαλέριος ανέστειλε τους διωγμούς, απέδωσε την εκκλησιαστική περιουσία, κυρίως όμως ανεγνώρισε στους χριστιανούς το δικαίωμα υπάρξεως: «*licet esse christianos*», υπό τον όρο ότι δεν θα επιχειρούσαν κατάλυση της δημοσίας τάξεως¹⁶. Μετά τη νίκη του επί του Μαξεντίου, ο Κωνσταντίνος ο Α' αποκατέστησε τη θρησκευτική ειρήνη με τις αποφάσεις των Μεδιολάνων (313)· όπως ορθώς, νομίζω, υποστηρίχθηκε¹⁷, ο Κωνσταντίνος δεν ανεγνώρισε απλώς την ανεξιθρησκία, αλλά διά του χριστιανισμού προσέφερε στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία ένα νέο ενοποι-

12. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* (υποσ. 8) Α', 128.

13. R. P. Davis, λήμμα: «*Diocletian*» *Oxford Classical Dictionary* (υποσ. 10).

14. Βλ. π.χ. Μητροπ. πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου (Εὐστρατιάδου), *Αγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1961, 123-124, λήμμα: «*Εἰρήνη μάρτυς*».

15. Μαρκή, *Νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης* (υποσ. 4) 41-42.

16. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* (υποσ. 8) Α', 128.

17. Fowden, *Empire* (υποσ. 7) 90.

ητικό στοιχείο και προοπτική που απευθυνόταν σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες, ανεξαρτήτως εθνικής ή άλλης προελεύσεως. Παράλληλα, δεν πρέπει να παραγνωρισθούν οι νέες ευκαιρίες για κοινωνική άνοδο που προσέφερε πλέον στους χριστιανούς η διοίκηση, ο στρατός και η Εκκλησία¹⁸.

2.2. Η κατά το μάλλον ή ήττον μακρά εισαγωγή της § 2.1 είχε ως σκοπό να ερμηνεύσει την έλλειψη ή τη σπάνι χαρακτηριστικών χριστιανικών ονομάτων, στερεοτύπων εκφράσεων και συμβόλων στα μνημεία μέχρι τις αρχές του Δ' αι. Τα προφανή δηλωτικά μιας εκτός νόμου και για τούτο διωκομένης για δυόμιση αιώνες θρησκευτικής ομάδας ήταν δυνατόν να δημιουργήσουν προβλήματα σε πιστούς, στους οικείους τους αλλά και στους «πεπτωκότας»¹⁹ (όσους Χριστιανούς ανένηψαν κατά τους διωγμούς).

Η ονοματοθεσία στους Χριστιανούς και το βάπτισμα

3. Το όνομα είναι κεφαλαιώδους σημασίας τόσο για την ελληνορωμαϊκή όσο και για την ιουδαϊκή παράδοση²⁰. Η χριστιανική παράδοση σε ό,τι αφορά την ονοματοδοσία στηρίζεται στην ιουδαϊκή και σε όσα οι Ευαγγελιστές αναφέρουν για τον νεογέννητο Ιησού, την ονοματοδοσία (και την περιτομή) την όγδοη ημέρα μετά τη γέννηση του βρέφους²¹. Η ονοματοδοσία κατά την εποχή που μας απασχολεί διακρινόταν από το βάπτισμα²². Η ονοματοθεσία, αντιστοιχεί στην «ονοματογραφία», την καταχώρηση των κατηχουμένων στις ειδικές δέλτους

.....
18. G. Alföldy, *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας* (μτφ. Άγγ. Χανιώτη) (Wiesbaden ³1984), Αθήνα 2002, 328, 363.

19. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, λήμμα: «πίπτω» B 3.

20. Βλ. *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας* (μτφ. του *Vocabulaire de la théologie biblique*, sous la direction de X. Léon-Dufour, Paris ³1974, με την έποπτεία των Σ. Άγγουρίδη, Στ. Βαρταγιάν), Αθήνα 1980, λήμμα: «ὄνομα».

21. Λουκ. Β', 21: «Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτῶ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς» (= Σωτήρ), Ματθ. Α', 21.

22. *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, λήμμα: «βάπτισμα»· Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* (υποσ. 8) Α', 254-263.

της Εκκλησίας. Το βάπτισμα γινόταν κανονικά σε ενηλίκους, αφού είχε προηγηθεί περίοδος κατηχήσεως και προετοιμασίας. Ο νηπιοβαπτισμός μαρτυρείται από τα τέλη του Β΄ αι. και γενικεύεται από τον Γ΄ αι.²³.

Τα ανθρωπωνύμια των Χριστιανών της Μακεδονίας

4. Ορισμένα από τα ανθρωπωνύμια που θα μας απασχολήσουν είναι πανελλήνια. Πολλά από αυτά έχουν μακρά παράδοση και ευρεία διάδοση στη Μακεδονία ήδη από την αρχαϊκή περίοδο και υπό την έννοια αυτή είναι επιχώρια. Εκτός από τα ελληνικά, που είναι μακράν τα συνηθέστερα, αρκετά ονόματα είναι λατινικής προελεύσεως, λίγα ιουδαϊκής, ορισμένα άλλης προελεύσεως, ενταγμένα στις περισσότερες περιπτώσεις στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα. Για λόγους εκτάσεως του άρθρου, θα περιορισθώ εδώ στα ελληνικής προελεύσεως ονόματα.

4.1. Από τα επιχώρια δυναστικά ανθρωπωνύμια (των Αργεαδών και των Αντιγονιδών), το *Ἀλέξανδρος* (και το αντίστοιχο θηλυκό *Ἀλεξάνδρα*) είναι διαδεδομένο κατ' ἐξοχήν, καθώς και το *Φίλιππος*, παράγωγο του οποίου είναι το θηλυκό *Φιλίππα*. Η συχνότητα του πρώτου που ούτως ή άλλως ήταν πολύ μεγάλη ήδη από την αρχαϊκή περίοδο στην περιοχή²⁴, αυξήθηκε λόγω των ομωνύμων μαρτύρων, εντοπίων ή άλλων, που θανατώθηκαν στη Μακεδονία²⁵. Τα ίδια ισχύουν και για το όνομα *Φίλιππος*, σύννηθες δυναστικό όνομα στη Μακεδονία, το όνομα του οποίου έφερε και μάρτυς²⁶. Τα ανθρωπωνύμια αυτά παρέμειναν δημοφιλή

.....
23. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* (υποσ. 8) Α΄, 259-260 με τις πηγές.

24. Α. Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, «Η ανθρωπωνυμία των Μακεδόνων κατά την αρχαϊκή, κλασική και πρώιμη ελληνιστική περίοδο», στο: *Θρεπτήρια. Μελέτες για την αρχαία Μακεδονία* (επιμ. Μ. Τιβέριου, Π. Νίγδελι, Π. Αδάμ –Βελένη), Θεσσαλονίκη 2012, 604-619 και ιδίως 610, 612.

25. Σωφρονίου Λεοντοπόλεως, *Ἀγιολόγιον* (υποσ. 14), 24: Ἀλέξανδρος, Ἀλφειός και Ζώσιμος, αὐτάδελφοι Καλυτηνοί μάρτυρες ἐπὶ Διοκλητιανοῦ· ὁ.π., 26: Ἀλέξανδρος μάρτυς ὁ ἐν Πύδνῃ.

26. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, (BCH Suppl. 8), Paris 1983, αρ. 110.

για άτομα κάθε κοινωνικού στρώματος και προελεύσεως κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο²⁷ κυρίως λόγω του Αλεξάνδρου Γ' και του μύθου που τον περιέβαλλε. Στα συνηθέστατα ονόματα ανήκει και το όνομα *Δημήτριος*, εν προκειμένω της δυναστείας των Αντιγονιδών. Η διάδοση του τελευταίου ονόματος σε όλον τον ελληνόφωνο κόσμο επαυξήθηκε λόγω του μαρτυρικού θανάτου του Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη τον Σεπτέμβριο του 304 πιθανώς²⁸. Το θηλυκό *Δημητρία* απαντά συνήθως σε κείμενα μεταγενέστερα των αρχών του Δ' αι. και συνδέεται με την παραγωγή θηλυκών ονομάτων από τα αρσενικά εις -ιος (βλ. κατωτ. § 4.2.1.1).

Με τις προαναφερθείσες εξαιρέσεις, γενικώς τα τοπικά δυναστικά με την ευρεία έννοια του όρου ονόματα τύπου *Πτολεμαῖος*, *Κάσσανδρος*, *Ἀντίγονος* είναι σπάνια ή κατά περίπτωση άγνωστα ως χριστιανικά ονόματα στη Μακεδονία. Το ίδιο ισχύει και για άλλα μη δυναστικά, επιχώρια πάντως ονόματα, που έχουν σχέση με τον πόλεμο και τον στρατό, μακράν τη μεγαλύτερη κατηγορία μακεδονικών ανθρωπωνυμίων ήδη από την αρχαϊκή περίοδο²⁹. Εξαιρούνται τα σύνθετα με το ουσιαστικό *νίκη* και τα παράγωγά τους, *Νίκη*, *Νικηφόρος*, *Νικόλαος* κλπ., θεωρώ με χριστιανικές υποδηλώσεις.

4.2. Από τα πανελλήνια ανθρωπωνύμια, τα σύνθετα του τύπου θεός + -'δοτος (*Θεόδοτος*, *Θεοδότη*), θεός + -'δωρος (*Θεόδωρος*, *Θεοδώρα* αλλά και αντεστραμμένο, *Δωρόθεος* και *Δωροθέα*) και το συναφές *Θεοδόσιος/Θεοδοσία* απαντούν συχνά, σε προφανή χριστιανικά συμφραζόμενα. Όπως είναι γνωστό, τα μαρτυρούμενα από τη μυκηναϊκή ήδη περίοδο θεοφόρα αυτού του τύπου υπονοούν

27. Βλ. J. Touloumakos, «Historische Personennamen in Makedonien der römischen Kaiserzeit» *Zant* 47 (1997) [1998] 211-226· Π. Μ. Νιγδελι, *Επιγραφικά Θεσσαλονίκεια. Συμβολή στην πολιτική και κοινωνική ιστορία της αρχαίας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2006, 276.

28. Υιοθετώ τη χρονολόγηση που προτάθηκε από τον Π. Μ. Νιγδελι, «Ο Νέστωρ, ο Λυαῖος και τὰ Πύθια. Ο βίος του Ἀγίου Δημητρίου ὑπὸ τὸ φῶς νέων ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων», στο: *Κερμάτια φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου*, Αθήνα 2009, Β', *Επιγραφική-Αρχαιολογία-Varia*, 151-159, αν και αναγνωρίζω το πρόβλημα της διαφοράς του μηνός (επειδή το μαρτύριο του αγίου εορτάζεται στις 26 Οκτωβρίου).

29. Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, *Ανθρωπωνυμία* (υποσ. 24), 610, 612.

ότι το παιδί θεωρείται δώρο ή προσφορά της θεότητας που κατονομάζεται στο πρώτο συνθετικό³⁰. Στη χριστιανική ανθρωπωνυμία τα ονόματα τύπου *Ἀπολλόδωρος*, *Ζηνόδοτος*, *Ἡλιόδωρος*, *Ἰσίδωρος* (Ἑδεσσα;) ³¹, *Ἰσιδώρα* είναι σπάνια και προέρχονται από πρώιμα χριστιανικά επιτύμβια, πλην εκείνου στο οποίο απαντά το όνομα *Ζηνόδοτος*, το οποίο χρονολογείται στον Ε΄-Στ΄ αι. μ.Χ. (Βέροια)³². Είναι γεγονός όμως ότι μάρτυρες και όσοι με το όνομα αυτό αναφέρονται από τα μέσα του Γ΄ αι.³³. Ακριβώς η σπάνις των θεοφόρων συνθέτων με α΄ συνθετικό θεωνύμιο του πολυθεϊστικού πανθέου + -΄*δοτος*/ -΄*δωρος* στη χριστιανική ανθρωπωνυμία παρέχει, κατά τη γνώμη μου αντένδειξη ότι τα σύνθετα αυτού του τύπου είχαν χάσει τη σημασία που προαναφέρθηκε «δώρο της Χ θεότητας», ήδη από την κλασική περίοδο. Η άποψη αυτή που διατυπώθηκε βάσει χωρίου του Αριστοτέλους (*Ποιητ.* 1457a, 12-14) «οἶον ἐν τῷ Θεοδῶρῳ τὸ δῶρον οὐ σημαίνει», είναι δηλαδή οιοιδήποτε κατάληξη, ορθώς κατά τη γνώμη μου αντιμετωπίζεται από τον Parker³⁴ με περίσκεψη. Αντίθετα, τα θεοφόρα τύπου *Δημήτριος*, *Ἀπολλώνιος*, *Διονύσιος* είναι μακράν τα συνηθέστερα από την ελληνιστική περίοδο και εξής. Τα διαφανέστερα ετυμολογικώς σύνθετα με α΄ συνθετικό θεωνύμιο της παλαιάς θρησκείας + -΄*δοτος*/ -΄*δωρος* δεν εδίδοντο προφανώς ως βαπτιστικά από την επικράτηση του χριστιανισμού και έπειτα, παρά μόνο κατ' εξαίρεση,

.....
30. Τα μυκηναϊκά παραδείγματα στο Fr. Aura Jorro, *Diccionario Micénico*, Madrid 1985-1993, II., λ. te-o-do-ra, te-o-po-[-. Για παραδείγματα θεοφόρων της α΄ χιλιετίας π.Χ. αυτού του τύπου βλ. Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle 1917, 144-148, πρβλ. D. Knoepfler, «Oropodoros: Anthroponymy, Geography, History», στο: (επιμ. S. Hornblower και E. Matthews), *Greek Personal Names. Their Value as Evidence*, Oxford 2000, 81-98 και ιδίως 84, 86 (*Δωρο*-/-΄*δωρος*) και Bechtel, *Die historischen Personennamen* (ό.α.) 140-141 (-*δοτος*).

31. Λ. Γουναροπούλου, Π. Πασχίδη, Μ. Β. Χατζόπουλου, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, Τχ. Β΄, Μέρος Α΄, *Επιγραφές Ἀλώρου, Αἰγεῶν, Μιέζας, Μαρινίας, Σκύδρας, Νεαπόλεως, Ἑδεσσας*, Ἀθήνα 2015, αρ. 350.

32. Λ. Γουναροπούλου, Μ. Β. Χατζόπουλου, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, Τχ. Α΄. *Επιγραφές Βεροίας*, Ἀθήνα 1998, αρ. 439.

33. Σωφρονίου Λεοντοπόλεως, *Ἀγιολόγιον* (υποσ. 14) 225-226.

34. R. Parker, «Theophoric Names and the History of Greek Religion», στο: (επιμ. S. Hornblower και E. Matthews), *Greek Personal Names. Their Value as Evidence*, Oxford 2000, 53-79 και ιδίως 59.

στις περιπτώσεις που υπήρχε αντίστοιχο όνομα μάρτυρος ή γνωστής εκκλησιαστικής προσωπικότητας.

4.2.1. Η κατάληξη *-ιος* για τα αρσενικά και *-ία* για τα θηλυκά είναι μακράν η συνηθέστερη κατά την περίοδο που μας απασχολεί και παρατηρείται στις εξής κατηγορίες:

4.2.1.1. Στα παράγωγα θεωνυμίων ή ηρωωνυμίων των εθνικών, όπως *Δημήτριος* > *Δημητρία*, *Διονύσι(ο)ς* > *Διονυσία*, *Άπολλώνιος*, *Άρτεμία*, *Άχίλλιος* σύμφωνα με παραγωγικό πρότυπο γνωστό από όλες τις περιόδους της ιστορίας της ελληνικής με την έννοια ο «ανήκων ή ο αναφερόμενος στη Χ θεότητα ή ήρωα»³⁵. Με βάση το πρότυπο αυτό δημιουργήθηκαν χριστιανικά ονόματα όπως *Άποστολία*, *Παρθένιος*.

4.2.1.2. Στα ανθρωπωνύμια παράγωγα από εορτές, σύμφωνα και πάλι με παλαιό πρότυπο³⁶: (τὰ) *Ἐπιφάνια* > *Ἐπιφάνια*, *Ἐπιφάνιος* (Λυγκηστική *Ηράκλεια*)³⁷, *Ἀνάστασις* > *Ἀναστάσιος*.

4.2.1.3. Στα ανθρωπωνύμια σε *-ιος*, παράγωγα ουσιαστικών: *ἐλπίς*/ *-ίδος* > *Ἐλπίδια*/ *Ἐλπίδιος*, *εἰρήνη* > *Εἰρήνιος*, *εὐδοξία* > *Εὐδόξια*/ *Εὐδόξιος*, *περιστερά* > *Περιστερία* με προφανείς χριστιανικές υποδηλώσεις.

4.2.1.4. Στα ανθρωπωνύμια παράγωγα επιθέτων που αναφέρονται σε χαρακτηριστικά του σώματος: *ξανθός* > *Ξανθίας*, *πορφυροῦς* > *Πορφύριος*. Το όνομα *Κερβίων* σε χριστιανική επιγραφή του Δ' μάλλον αι. (λόγω χριστογράμματος) από την *Ἐδεσσα*³⁸ θεωρώ ότι δεν σχετίζεται ετυμολογικώς από το λατ. *cervus* «ελάφι» αλλά με το λατ. *cervix* «τράχηλος»,

35. Bechtel, *Die historischen Personennamen* (υποσ. 30) 529-532· Parker, "Theophoric Names" (υποσ. 34) 53-54.

36. Bechtel, *Die historischen Personennamen* (υποσ. 30) 522-526· πρβλ. Parker, "Theophoric Names" (υποσ. 34) 55-56, 59-60, 65.

37. D. Feissel, "Inscriptions chrétiennes et byzantines" *Bulletin Épigraphique* 2009, αρ. 603.

38. Feissel, *Recueil des inscriptions* (υποσ. 26) 27· Γουναροπούλου, Πασχίδη, Χατζόπουλου, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας* (υποσ. 31) αρ. 335.

πρβλ. τα λατινικά ονόματα γένους Cervius, Cervilius³⁹, με την έννοια «αυτός που έχει χοντρό σβέρκο, ο τραχηλάς», μεταφορικά «ο πείσμων, ο ισχυρογνώμων». Τέλος, το ανθρωπωνύμιο Γερόντιος, θηλ. Γεροντία (Gerontia), Γερόντιν (το οποίο χαρακτηρίζεται ως θρεπτάριν⁴⁰, θηλ.) κατατάσσεται από τον Bechtel⁴¹ στα ανθρωπωνύμια που δηλώνουν ανθρωπινή ηλικία και κατ' επέκταση σωματικό χαρακτηριστικό, όπως Γέρων, Γέρυλλος, Γέρως κλπ. Έχει υποτεθεί ότι τα ονόματα αυτά προσιδίαζαν σε άτομα που έπασχαν από γεροντοδερμία, γεροντίαση, δερματικό νόσημα ή άλλο γεροντομορφισμό⁴². Το Γερόντιος απαντά ως όνομα μάρτυρος επί Διοκλητιανού.

4.2.1.5. Στα ανθρωπωνύμια παράγωγα επιθέτων που δηλώνουν στοιχεία του χαρακτήρα του ατόμου: ἥσυχος > Ἡσύχιος, ἐλεύθερος > Ἐλευθέριος, ἱλαρός > Ἰλάριος, ἄχολος > Ἀχόλιος «αμνησικάκος». Το επίθημα ήταν τόσο παραγωγικό κατά την περίοδο που μας απασχολεί, ώστε δημιουργήθηκαν νέα παράγωγα ή νέες σημασίες σε χριστιανικά συμφραζόμενα, π.χ. Ἡσύχιος «γαλήνιος, πρᾶος», ἡσύχιος «μοναχικός, ησυχαστικός» (PGL⁴³ στο λ.), Εὐτρόπιος / Εὐτροπία <εὐτροπος, πρβλ. το αμάρτυρο ως τον Δ' αι. μ.Χ. εὐτρόπιος «ηθικός» (PGL⁴⁴ στο λ.), ἄσπιλος > Ἀσπιλία (γραφή Ἀσπηλία) «παρθένος» (PGL⁴⁵ στο λ. ἄσπιλος), όνομα της μιας από τις δύο γυναίκες που χαρακτηρίζονται σε επιτύμβιο ως «παρθένοι».

39. H. Solin, O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim-Zürich-New York 1988, 53.

40. Συνήθης κατάληξη ονομάτων γυναικών, γραμματικώς ουδετέρων.

41. Bechtel, *Die historischen Personennamen* (υποσ. 30) 478.

42. Δεν αποκλείω την πιθανότητα ότι ορισμένα από τα παλαιοχριστιανικά παραδείγματα του αρσενικού Γερόντιος να σχετίζονται με το γέρων με την έννοια «μοναχός» (βλ. *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, Wien 1994-2017 στο λήμμα), ή ως προσωνυμία κληρικών «ο σεβάσμιος» (βλ. *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης* (εκδ. οίκου Δ. Δημητράκου), Ἀθῆναι 1936-1950, λήμμα: «γέροντας»).

43. Lampe, *Patristic Lexicon* (υποσ. 19).

44. Lampe, *Patristic Lexicon* (υποσ. 19).

45. Lampe, *Patristic Lexicon* (υποσ. 19).

4.2.1.6. Στα τοπωνυμικά και τα εθνικά που χρησιμοποιούνται αυτούσια ως ανθρωπωνύμια: *Μακεδόνι(ο)ς/Μακεδονία, Μυγδονία, Στρυμόνιος*⁴⁶. Είναι πολύ πιθανόν (και σε ορισμένες περιπτώσεις προφανές) ότι τα ονόματα αυτά είναι δουλικά (βλ. κατωτ. § 4.3).

4.2.1.7. Σε ανθρωπωνύμια παράγωγα αριθμητικών ή λέξεων που δηλώνουν την ημέρα του μηνός κατά την οποία γεννήθηκε ο φερώνυμος⁴⁷: *Νουμήνι(ο)ς* < νουμηνία «ο γεννηθείς κατά την πρώτη ημέρα του (σεληνιακού) μηνός», *Τετραδία*⁴⁸ < τετράς «η γεννηθείσα κατά την τετάρτη ημέρα του (σεληνιακού) μηνός».

4.2.1.8. Τα δευτερόκλιτα λατινικά ανθρωπωνύμια σε -ius αφομοιώνονται με τα ονόματα σε -ιος της ελληνικής: *Antonius* > *Ἀντώνιος*, θηλ. *Ἀντωνία*, *Valerius* > *Βαλέριος*.

4.2.1.9. Τέλος, σημειτικής προελεύσεως ονόματα προσαρμόζονται μορφολογικώς στην ελληνική με το επίθημα -ιος, π.χ. *Ἀβραάμ* > *Ἀβραάμιος*, *Σαββάτιος*.

4.3. Μεταξύ των χαρακτηριστικών ανθρωπωνυμίων για δούλους και απελευθέρους είναι τα παράγωγα του όρου κόπρος, *Κοπρίας/Κοπρία* και τα υποκοριστικά τους, *Κοπρύλος, Κόπρυλλος*, τα οποία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα στη Μακεδονία κατά την αυτοκρατορική περίοδο, όπως και τα αντίστοιχα λατινικά *Στερκόριος, Στερκορία, Στερκόριλλα* < *stercus*. Άλλο σύννηθες όνομα μεταξύ δούλων και απελευθέρων και κατά την περίοδο που μας απασχολεί είναι το *Παραμόνα*, αρσεν. *Παράμονος* και τα παράγωγά τους· έλκουν την καταγωγή τους από την παραμονή, τη νομική υποχρέωση προσφοράς υπηρεσιών σε ιερό, όρος που απαιτείτο συχνά για την απελευθέρωσή τους⁴⁹. Στην κατηγορία των δουλικών ονο-

46. Βλ. Στεφάνου Βυζαντίου, *Ἐθνικά κατ' ἐπιτομήν*, (Aug. Meineke), Berlin 1849, λήμματα: «Μακεδονία, Μυγδονία, Στρυμών».

47. Βλ. O. Masson†, «Nouvelles notes d'anthroponymie grecque. XVIII. Anthroponymes grecs tirés de noms de nombre» *ZPE* 119, 1997, 68-72 (=OGS III, 268-279) με παρατηρήσεις σε παλαιότερες απόψεις για τη σημασία αυτών των ονομάτων.

48. Masson†, «Nouvelles notes» (υποσ. 47) 70 (=OGS III, 277).

49. E. Voutiras, «Bemerkungen zu zwei makedonischen Freilassungsurkunden» *Tyche* 1 (1986) 227-234 1986· Ph. M. Petsas, M. B. Hatzopoulos, L. Gounaropou-

μάτων κατατάσσονται επίσης τα *Ἀγοράστη* <ἀγοραστός, «ο αγορασμένος», πιθανώς και το *Ἐπίκτησις* «Νέα απόκτηση»⁵⁰. Το ενδιαφέρον εδώ εστιάζεται στα ονόματα που εμφανίζουν εκχριστιανισμό δούλων και απελευθέρων, σε ορισμένες περιπτώσεις οικογενειών ολοκλήρων (π.χ. στην επιγραφή από την Έδεσσα)⁵¹.

4.4. Η υιοθέτηση ονομάτων από την Παλαιά Διαθήκη είναι περιορισμένη. Ένα από τα ονόματα αυτά είναι το *Ἀβραᾶς*⁵² < Ἀβραάμ, προσαρμοσμένο μορφολογικώς στα περισπώμενα σε -ᾶς, ενώ σε άλλη επιγραφή το ίδιο όνομα απαντά ως *Ἀβραάμιος* (βλ. ανωτ. § 4.2.1.9). Τα ονόματα από την Καινή Διαθήκη είναι περισσότερα, *Ἄννα*, *Θωμᾶς*, *Ἰορδάνης*, *Ἰωάννα* / *Ἰωάννης*, *Μαρία*.

5. Όπως φαίνεται από τα χριστιανικές επιγραφές της Μακεδονίας, ως τις αρχές του Δ΄ αι. μ.Χ. η ανθρωπωνυμία των χριστιανών δεν διαφέρει ουσιαστικά από τη σύγχρονη ανθρωπωνυμία των εθνικών. Μετά το τέλος των διωγμών αναπτύσσεται μια χαρακτηριστική χριστιανική ανθρωπωνυμία με βάση αρχαία ελληνικά πρότυπα ως προς την παραγωγή, αλλά με νέες σημασίες, διαπνεόμενες από τη χριστιανική θεολογία και αρχές. Βεβαίως, ενσωματώνονται ορισμένα θεοφόρα της εθνικής θρησκείας, συνήθως προς τιμήν των φερωνύμων αγίων και μαρτύρων, ιδιαίτερα εκείνων που μαρτύρησαν στην περιοχή κατά τους μεγάλους διωγμούς του Γ΄ και του Δ΄ αι. Με βάση τα παλαιά πρότυπα επιβιώνουν και διαδίδονται κατ' ἐξοχήν τα σύνθετα του τύπου *Θεόδωρος*, *Θεόδοτος*, αλλά δημιουργούνται συνώνυμα όπως *Θεοδόσιος* / *Θεοδοσία* ή ανάλογα του τύπου *Θεόδουλος*, *Χριστόδουλος*, *Θεοπρέπιος*. Η πιο μεγάλη και ενδιαφέρουσα κατηγορία ανθρωπωνυμίων σε -ΐος, -ία δημιουργείται κυρίως κατά την παλαι-

.....
lou, P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des Dieux Autochtone de Leukopetra (Macédoine)*, Athènes 2000, I, 33-35 με ανασκόπηση της προηγούμενης βιβλιογραφίας.

50. Δίον, Δ΄ (;) ή Ε΄ αι. μ.Χ.: Νίγδελης, *Ἐπιγραφικά Θεσσαλονίκεια* (υποσ. 27) 484-485.

51. Βλ. Γουναροπούλου, Πασχίδη, Χατζόπουλο, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας* (υποσ. 31) αρ. 335.

52. Θεσσαλονίκη, γ΄ τέταρτο του Γ΄ αι. μ.Χ.: Μαρκή, *Νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης* (υποσ. 4) 134-135, σχέδ. 70, πίν. 4^α.

οχριστιανική περίοδο βάσει, βεβαίως, παλαιών κατηγοριών παραγωγής, από ουσιαστικά ή επίθετα, με νέα όμως σημασία και θεολογικό περιεχόμενο, όπως *Άμπελοχία* «Η γόνιμη άμπελος», *Αιθέριος/Αίθερία* «Ουράνιος», *Δροσερία*, *Άνύσιος/Άνυσία*, *Άπαντία*, *Γρηγόριος* «Άγρυπνος, προσεκτικός». Με βάση παλαιά πρότυπα επίσης δημιουργούνται νέα θεοφόρα σε -΄ιος, -ία, του τύπου *Μαρτύριος*, *Παρθένιος* καθώς και ανθρωπωνύμια παράγωγα χριστιανικών εορτών, όπως *Έπιφανία*. Η ίδια κατάληξη χρησιμεύει για την ενσωμάτωση ξένων ανθρωπωνυμίων. Στη μελέτη γίνεται επίσης αναφορά σε δουλικά ονόματα της περιοχής, μερικά από τα οποία, παρά τη σημασία τους, παραμένουν εν χρήσει έως την παλαιοχριστιανική περίοδο και προτείνεται ετυμολόγηση ορισμένων ανθρωπωνυμίων στα συμφραζόμενά τους.

Résumé

Anna PANAYOTOU-TRIANTAPHYLLOPOULOU

Antroponymes dans les inscriptions proto- et paléochrétiennes de Macédoine

h

Bref historique de la propagation du christianisme en Macédoine, qui peut expliquer certaines lacunes quant à l'absence d'onomastique typique durant les premiers trois siècles de son développement. D'après l'examen des monuments paléochrétiens de Macédoine, il s'ensuit que jusqu'au début du IVe s. p.C., c'est-à-dire jusqu'à la fin des persécutions, l'anthroponymie chrétienne ne diffère pour l'essentiel de l'anthroponymie païenne de la région. L'anthroponymie proprement chrétienne commence à se développer à partir du IVe s., sur des bases morphologiques du grec commun, suivant les grandes catégories sémantiques connues, mais avec un sémantisme nouveau et un vocabulaire influencé par la théologie et l'esprit chrétiens. Il est évident que quelques-uns des anciens théophores du type Ἀρτεμίδωρος soient abandonnés, d'autres en revanche, soient incorporés dans l'onomastique proprement chrétienne, tels Δημήτριος, surtout quand ces noms furent portés par des saints et des martyrs, de préférence locaux. D'après les matrices anciennes, les composés du type Θεόδωρος, Θεόδοτος sont conservés, mais des synonymes comme Θεοδόσιος/ Θεοδοσία sont créés ou d'autres types sont développés comme Θεόδουλος, Χριστόδουλος, Θεοπρέπιος. La catégorie la plus productive du matériel anthroponymique nouveau est celle des anthroponymes en -'ιος, -ία, formant des dérivés de noms ou d'adjectifs à partir de prototypes grecs communs, mais avec une notion différente de celle dont le nom est dérivé: Ἀμπελοχία, Αἰθέριος/ Αἰθερία, Δροσερία, Ἀνύσιος/ Ἀνυσία, Ἀπαντία, Γρηγόριος. Sont créés aussi des nouveaux théophores en -'ιος, -ία du type Μαρτύριος, Παρθένιος et des dérivés en -'ιος, -ία à partir de noms de fêtes chrétiennes, comme Ἀναστασία, Ἐπιφανία. Ce suffixe a paru commode pour d'autres catégories d'anthroponymes, par exemple pour désigner des caractéristiques corporelles ou du

caractère de l'individu, pour intégrer des noms latins ou juifs, tels Ἀντώνιος ou Ἀβραάμιος. Sont examinés aussi quelques noms d'esclaves, ainsi que l'étymologie de certains noms tels Κερβίων, Γερόντιν dans leur contexte.

Εικ. 1: Χάρτης ειλημμένος από το συλλογικό έργο *Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1992*, κεφάλαιο «Ιστορικοί χάρτες», σελ. 109 με τη διοικητική οριοθέτηση του Δ' αι. μ.Χ.